

Markslåttene Rydding, drift, nedlegging

Av Erling Nyaas

I 1986 er det ikke mange att som var med på markslått og kan berette om hva den ga av godt og vondt, og hva den betydde for fjellbygdenes eksistens.

Vi har ingen sikre holdepunkter for når slåttene ble rydda, det gikk sikkert over et langt tidsrom.

Løe av laftet bjørk, den mest vanlige byggemåten for markløer i Dalsbygdtraktene.

Det er kafferast, «kaffelars» henger i skjerdingen, foto fra 1933.

Men det er grunn til å anta at de fleste ble rydda i det 17. hundreåret, og vi har beretninger om at det ble rydda slåtter så sent som i 1860-årene.

Vi vet at det har vært menneskelig virksomhet i bygdene i Os i 8-900 år. Det viser bl.a. prøver fra tjærebrenningsflåter Olav Hummelvoll har tatt vare på, som radiologisk er tidfesta til 1000-1200.

Utviklinga kan ikke ha gått fort. Osingen Olav Volden skrev for noen år siden i en avhandling om bosettinga i Os, at det i Akershus lens regnskaper er nevnt 4 bruk mellom 1500 - 1604.

At det var påbegynte bruk som ikke var med i lensregnskapet, må det være lov å tro. Et naturlig spørsmål er: Hvorfor var de ikke med?

Samme utvikling var det óg i andre bygder. Ivar Streitlien skriver om bosettinga i Lonåsen, at eldste opplysninga om garden Lonås er fra 1657. Han skriver om markslåtten at det til en av gardene, Karlsgarden, fradelt Lonås 1688, ble rydda 15 slåtter og bygd 15 utløer.

Bosettinga var basert på markslått og mosefjell helt fra de første som begynte å holde husdyr.

Til å begynne med var det nok å ta av rundt boplassene, men ettersom bruka økte i antall, søkte de utover i dalene.

De bygde sommerboliger, senere kalt seter, som

antagelig kommer av ordet «selet», et rom for mjølkestellet, og var der med dyrene om sommeren.

Der ble det rydda arealer for høsting av fôr til vinteren.

Ivar Streitlien skriver i Årbok for Glåmdalen 1966 at markslåtten tok mer og mer slutt ved århundreskiftet, og før første verdenskrig «var det så og seia heilt slutt».

I de nørste bygdene i Østerdalen var de fleste slåttene i hevd til 20-30-åra, noen har notert at de var i marken til siste krig 1940-45.

Så lenge jorddyrkingsredskapen var hakke og spade, gikk det sent med jorddyrkingen. Men etter at ploegen kom og arbeidet med å snu torva ble en jobb for hesten, ble det fart i nydyrkingen, og markhøyet ble mer et hjelpefôr.

Den første ploegen kom til Os i midten av det forrige århundre. Vangrøftingen Ole Iver Jonsen Berg gikk Jønsberg Landbruksskole et av de første årene den var i drift. Der lærte han å smi ploger, og etter skolegangen virket han som vandrelærer i Os-Dalsbygda, og lærte bøndene bl.a. å smi ploger. Ploegen ble kalt «Oliverploegen».

Et bevis på hva markslåtten var verd, har vi i verdsettelsen av eiendommer ved kjøp og salg langt inn i vårt århundre.

For å drive markslåtten krevdes ingen kostbar maskinpark. Det som trengtes var en ljà, ei rive og ei øks. For de som ikke hadde hest, var det å ta sekken med øksa og mat i på ryggen, ljà og rive på aksla og gå. Det kunne være lang vei, ei mil var ikke uvanlig. Noen veier var kortere, noen lengre. De som hadde hest kjørte. Kløv var óg mye brukt der det var vanskelig å komme frem med vogn.

Når slåttekaren kom fram, satte han fra seg

børa, og tok et overblikk. Ved løa eller nærmest bekk var det laga «kreikje» til slipesteinen. Kanskje trengtes det litt «håndspåleggelse». Inne i løa lå draget og skjekene. De måtte ut, og inn skulle det fraktes busker og kvist som ble lagt på jordgulvet for at høyet skulle få luft under, og ikke råtne.

Så tar han en rusletur rundt i slåtte-kåsene og betrakter årsveksten. Den kunne variere fra år til år.

I mange år etter ble det snakka om det svartåret eller det godåret. Var det et godt år, tok slåttekaren ljàen, glad til sinns, og svingte den så det «tjoet». Her skulle det bli mye fôr og godt fôr bare været var bra.

Var det dårlig grasvekst, måtte slåtten gå sin gang. Det var ingen vei forbi. Men det var «hauhaust», det ble så lite att for strevet.

Høy som ble liggende lenge i sol og regn, ble både rødt og gult, det var vomfyll, ikke mjølkefôr. Det hendte også at det ble liggende breer under snøen.

Markslåttens størrelse ble ikke oppgitt i dekar, men i dagsslåtter, eller hvor mange lass slåtten ga. Begge deler hadde feilmarginer som berodde på slåttekarens dyktighet eller grasveksten fra år til år.

Høyløene var for det meste bygd av bjørk og laft. Noen bordløer i reisverk fantes også, men de var få. Fjellbjørka er krokete, og løene bærer preg av det. Ekstra krokete bjørker ble «jella». I kroken, «bøien», ble saga et skjær ca. 2/3 i gjennom, og i skjæret ble det slått en blei. Bjørka kunne bli ganske ben, var nesten like hel, og gjorde seg bra i veggen.

Stort sett er størrelse og fasong på løene den

samme over alt. På noen er taket lagt ekstra langt utover på begge sider, så det er lengre enn huset. Det var til å sette stabbe under.

Buene var av furutømmer. Møblementet var en peis i ei ro, et bord og en bresk. Den var så bred at det gikk an å ligge tvers over, det ga flere soveplasser.

Maten i marken var i hovedsak tjukkmjølke og flatbrød. Mjølka ble frakta i trebøtter, «spunsbøtter», der holdt den seg like god i flere uker. Tørrmat utenom flatbrødet var kake, og av speke-mat fenalår, spekeflesk og spekepølse. Nødvendigvis måtte det bli liten variasjon i kostholdet.

Lœ med frambygd tak, på en stakk over døra er skåret 1797. Lœa står på Gruvåsen, eier Per J. Grue.

Vi veit ikke om lœa kan ha stått i det innebygde gardstunet som gruvsmiden Østen Bortistuen begynte å bygge på i 1711, eller om den er bygd der den står.

Foran lœa står Eli Johanne Nyaas, 94 år, på sin siste tur til barndommens trakter.

Den besto mest i at var det mjølk og brød i et måltid, var det brød og mjølk det neste.

Det var en regel at vi starta dagen med å slå en time før frokost kl. 7. Middag var kl. 11-12, non kl. 3-4 og kveld kl. 7. Som regel var det en liten middagslur. Men var det fint vær og det lå mye høy, var det ingen som passet klokka. Da ble det høya til det begynte å segne. Deretter skulle høyetene kjøres inn, så det kunne bli lange dager.

Lå slåttene i sameie eller annen manns skog, var han som foretok hogst, forpliktet til å rydde slåttkåsene for kvist etter hogsten.

Det var bestemt ved lov at slåttene skulle slåes annet hvert år, og beites det neste. Dalsbygda har to store seter- og slåttedaler som vekslet med slått og setring.

Slåttene ble ikke gjødsla, det jeg vet om. Eneste gjødsling var det beitedyra la igjen, og den gjødsla som løv og gras ga når det råtnet, så her kan vi snakke om biodynamisk jordbruk. Handlingsgjødsel fantes ikke, og vintergjødsla trengtes på heimjorda.

Markhøyet var det første bøndene kjørte hjem om høsten. Når det kunne gjøres, var avhengig av snø og kulde. Gikk veien over tjern og myrer, kunne det ta lang tid før det frøs. Over myrene ble størr og gras tråkket ned i myra sammen med snø så vannet kom opp, da frøs det fortere. Som regel var det flere om veien. Det var dugnadsarbeide å trække myrer og rydde veilea der det trengtes.

For noen år siden gikk vi en tur for å besøke de gamle tufter, som en gang var så avgjørende for vår eksistens. Veiene, både vinter og sommerveiene, var så attvoksne at de var vanskelig å finne igjen. Noen av de djupe hjulsporene var enda synlig, ellers hadde naturen sletta sporene våre.

I slåttkåsen Løkåsa, Stabbestøet, Fjellkåsa, – vi hadde navn på alle – var bjørka lang og diger.

Minnene går tilbake til de fine dager og uker i pent vær, men også til de bløte og kalde. De somrene vi fikk høyet i hus til den 2. august. Fra den dato kunne de fra Tolga som hadde hamnerett i slåttene, i Milskifte, slippe dyra på beite. Kom dyra opp i breene, gjorde de stor skade.

Når den 2. august nærmet seg, og det lå høy i breer som ikke var alt for rått, raktet vi det sammen og laget noe som ble kalt for «surhøy». Det ble tråkket ekstra godt sammen i løen. Det gikk vart i føret, sa vi at det «brann». Varmen ga føret en brun farge. Det ble ikke myggel i det, men varmen gjorde at det ble dugg i øverste laget, og det måtte vi passe på å kaste ut og tørke, ellers ble det ødelagt.

I dag er både bua, de fleste løene og kua, borte.

Minnene går bl. a. til de mange «måfåture» vi gikk, ei mil en vei, før vi fikk høyet i hus. Ingen snakka om at det var ulønnsomt. Det var bare slik, noe alle godtok fordi de ikke visste om noe annet og bedre.